

Delft University of Technology

Leidraad Transformatiekader Pilot Erfgoedfabriek Noord Brabant

Quist, W.J.; Zijlstra, H.; de Jonge, W.

Publication date
2017

Document Version
Final published version

Citation (APA)
Quist, W. J., Zijlstra, H., & de Jonge, W. (2017). *Leidraad Transformatiekader: Pilot Erfgoedfabriek Noord Brabant*. Delft University of Technology, Faculteit Bouwkunde.

Important note
To cite this publication, please use the final published version (if applicable).
Please check the document version above.

Copyright
Other than for strictly personal use, it is not permitted to download, forward or distribute the text or part of it, without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license such as Creative Commons.

Takedown policy
Please contact us and provide details if you believe this document breaches copyrights.
We will remove access to the work immediately and investigate your claim.

*This work is downloaded from Delft University of Technology.
For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to a maximum of 10.*

HA

HERITAGE & ARCHITECTURE

VERSIE 1.4
10-02-2017

LEIDRAAD
TRANSFORMATIEKADER

PILOT
ERFGOEDFABRIEK

TU Delft – Faculteit Bouwkunde
Sectie Heritage & Architecture
Project: 2016-89-MO in opdracht van De Erfgoedfabriek

Leidraad Transformatiekader
Versie 1.4 10-02-2017

Dr. ir. W.J. Quist
Prof. ir. W. De Jonge
Dr. ir. H. Zijlstra

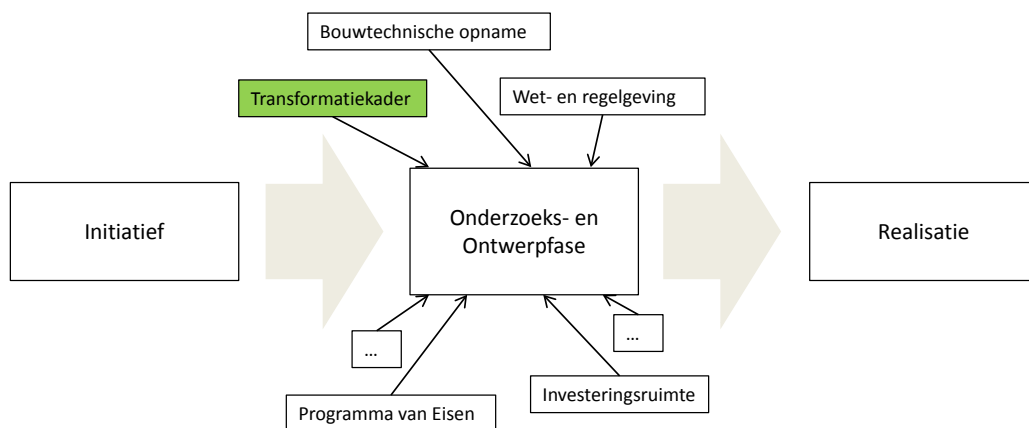

Inhoud

Introductie	3
Transformatiekader	5
Plaats in het herbestemmingsproces	6
Transformatiepotentieel	9
Aspecten	9
Weergave	11
Bronnen	13
Bijlage 1	14
Opzet transformatiekader	14
Ad 1. Inleiding	14
Ad. 2 Transformatiepotentieel Stedenbouwkundige / Landschappelijke aspecten	14
Ad. 3 Transformatiepotentieel Architectonische / Bouwtechnische aspecten	14
Ad. 4 Transformatiepotentieel Immateriële aspecten	15
Ad. 5 Samenvatting en Conclusies	15
Ad. 6 Bronnenlijst	15
Ad. 7 Bijlagen	15

Introductie

Behoud door ontwikkeling is al jaren het devies in de omgang met gebouwd erfgoed in Nederland. Renovatie, transformatie, herbestemming en doorbestemming zijn slechts enkele van de termen die de activiteit aanduiden om bestaande objecten of ensembles onder handen te nemen en beter geschikt te maken om aan de eisen en wensen van huidige of toekomstige gebruikers te voldoen. Het gaat hierbij om een breed scala aan gebouwen en een even zo breed scala aan mogelijke interventies: variërend van Middeleeuwse kerk tot kantoorgebouw uit de zeventiger jaren van de twintigste eeuw; van radicale upgrading tot minutieuze conservering en alle mogelijke combinaties daartussen, ook in relatie tot de schaal van het ensemble of zelfs een gebied. In veel gevallen betreft het gebouwen met een monumentale, beeldbepalende of anderszins waardevolle status. De vraag is wat kan er veranderd worden zonder de cultuurhistorische betekenis aan te tasten? Met andere woorden wat is er essentieel om het verhaal te kunnen vertellen? Om dat op te sporen zal een **'dialoog'** moeten ontstaan tussen gebouw en stakeholders; een zoektocht naar de **tolerantie voor verandering**, gebaseerd op de cultuurhistorische waarde(n) die aan het object worden toegekend. Deze waarden kunnen worden gezien als inspiratie, belemmering of uitdaging, maar feit is dat er bij ontwikkeling op gereageerd zal moeten worden.

Het transformatiekader als één van de voedingsbronnen voor de ontwerpfase voor ontwikkeling van gebouwd erfgoed.

Om de discussie over de omgang met cultuurhistorische waarden bij ontwikkeling van gebouwd erfgoed vroeg in het proces aan de orde te stellen en de ontwikkelpotenties vast te leggen, kan een **transformatiekader** worden gebruikt. TU Delft – sectie Heritage & Architecture zal dit kader in opdracht van en in samenwerking met de Erfgoedfabriek ontwikkelen tot een proces-instrument (middel) voor de Brabantse context en hiermee voortbouwen op de must/need/nice methode in het **Verhaal van Brabant** en het denken over **essentiële kwaliteiten** (semantisch/morfologisch/materiaal). Een transformatiekader biedt ruimte en stelt grenzen tegelijk en voedt samen met andere ingrediënten de ontwerpfase.

Er wordt voortgebouwd op transformatiekaders zoals die reeds jaren geleden werden geïntroduceerd door Paul Meurs (voormalig hoogleraar restauratie/Heritage & Cultural Value) en in het verlengde hiervan door diverse anderen waaronder Wessel de Jonge (hoogleraar Heritage & Design) zijn geïmplementeerd en verder ontwikkeld. Zonder dat zij de term transformatiekader

gebruikten heeft de thematiek een nauwe relatie met de 'ontdekking van de opgave' zoals Job Roos die formuleerde, het onderzoek achter de ABCD Methode van Hielkje Zijlstra en bijvoorbeeld ook met het zoeken naar de balans tussen 'continuïteit en verandering' waar oud-hoogleraar Jo Coenen in iedere opgave naar op zoek is. Daarnaast werd de thematiek ook verkend tijdens het seminar met bijbehorende publicatie 'Culturele draagkracht – de zoektocht naar tolerantie voor verandering' onder redactie van Marieke Kuipers en Wido Quist.

Vanuit Heritage & Architecture zullen Wido Quist, Hielkje Zijlstra en Wessel de Jonge betrokken zijn bij de ontwikkeling van het instrumentarium 'transformatiekader'.

Februari 2017

Dr. ir. W.J. Quist
Prof. ir. W. De Jonge
Dr. ir. H. Zijlstra

Transformatiekader

Een transformatiekader is een visiedocument in woord en beeld en gaat een stap verder dan een bouwhistorisch onderzoek en de (vaak daaruit voortvloeiende) **cultuurhistorische waardestelling**. Het is een middel voor het scheppen van een kader voor eventuele restauratievoorstellen, verbouwingen of transformatie.^{1,2} Bij transformatie speelt een visie op het (historische) karakter van het gebouw een grote rol en er is dus sprake van interpretatie. In tegenstelling tot de diverse vormen van bouwhistorisch onderzoek (inventarisatie – opname – ontleding) of het tuinhistorisch onderzoek, bestaat van het transformatiekader nog geen algemeen geaccepteerde definitie.³

Om een transformatiekader te kunnen maken is het noodzakelijk dat een cultuurhistorische waardestelling, gebaseerd op een bouwhistorische inventarisatie of opname en/of op basis van tuinhistorisch onderzoek vooraf beschikbaar is. Een belangrijk uitgangspunt daarbij is de rol die het object of ensemble speelt in de geschiedenis van de, wijk, het dorp, de stad, de regio of het land. In de provincie Noord-Brabant worden vier Verhalen van Brabant ontwikkeld die voor de ontwikkeling van de provincie als geheel van belang zijn: Bestuurlijk Brabant, Bevochten Brabant, Innovatief Brabant en Religieus Brabant. Daarnaast kunnen ook lokale en nationale verhalen van belang zijn. De betekenis van het object of ensemble voor deze verhalen moet zijn meegenomen in de waardestelling.

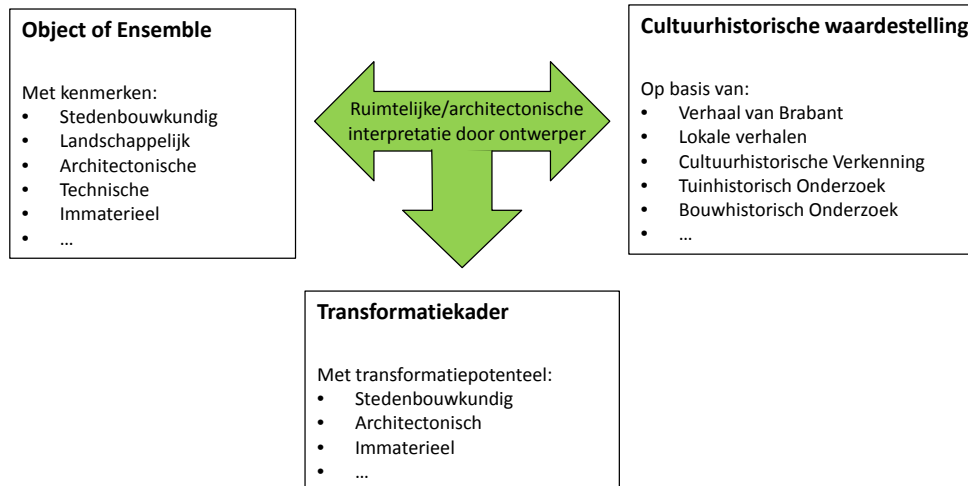
Een bouwtechnisch onderzoek kan zeer waardevol zijn in een vroeg stadium van het ontwerpproces, maar is niet noodzakelijk voor het opstellen van een transformatiekader. Om het transformatiekader zo beknopt en overzichtelijk mogelijk te houden is het zaak om niet het onderzoek te herhalen, maar hiernaar te verwijzen en de nadruk te leggen op de **interpretatie**. In principe kan een transformatiekader worden gemaakt voor elk schaalniveau, van enkel gebouw via ensemble tot

¹ Zie “Richtlijnen bouwhistorisch onderzoek” voor een definitie van bouwhistorisch onderzoek: “Onderzoek naar de bouw, verbouwings- en gebruiks - geschiedenis van gebouwen, complexen van gebouwen, of gebieden, in hun ruimtelijke samenhang, aan de hand van de vorm, de constructies, de gebruikte materialen en de afwerking. Het onderzoek brengt – onder andere aan de hand van bouwsporen – in kaart hoe de oorspronkelijke situatie was, welke veranderingen er in de loop der tijd zijn aangebracht, en het beschrijft de bestaande situatie als uitkomst van die eerdere processen.” De overkoepelende ‘cultuurhistorische waardestelling’ is de resultante van meerdere ‘deelwaardestellingen’, waarbij de meest gebruikte ‘deelwaarden’ zijn: algemene historische waarde; ensemblewaarden of stedenbouwkundige waarden; architectuurhistorische waarden; bouwhistorische waarden en waarden vanuit de gebruikshistorie.

² Zie “Eenheid en verscheidenheid - Een zoektocht naar een integrale cultuurhistorische waardestelling van het materiële erfgoed” voor de terminologie van “cultuurhistorische waardestelling”. Een cultuurhistorische waardestelling geeft erfgoed betekenis zodat we het kunnen identificeren en (h)erkennen. Een cultuurhistorische waardestelling streeft naar intersubjectiviteit door de uitspraak te relateren aan het verrichte onderzoek en de beschikbare kennis waarvan gebruik is gemaakt. De uitkomst zal desondanks altijd een bepaalde mate van subjectiviteit bevatten. Om die reden is er niet één waardestelling als absolute waarheid te beschouwen. Nieuwe kennis, gewijzigde (wetenschappelijke) inzichten en maatschappelijke ontwikkelingen kunnen leiden tot een actualisering van de cultuurhistorische waardestelling. Ook veranderingen aan het erfgoed zelf, bijvoorbeeld als gevolg van aanpassingen, kunnen leiden tot een nieuwe cultuurhistorische waardestelling.

³ De “Richtlijnen Tuinhistorisch Onderzoek” hebben dezelfde methodologische basis als de Richtlijnen Bouwhistorisch Onderzoek (2009), maar zijn geen een-op-eenvertaling hiervan. In breed zowel als in klein comité is veel gediscussieerd. Dankzij dat dispuut sluiten de richtlijnen goed aan op de praktijk van tuinhistorisch onderzoek. Ook stelden de gesprekken die praktijk zelf ter discussie en werd gekeken naar verbeterpunten. De Richtlijnen Tuinhistorisch Onderzoek definiëren de vorm en methode van tuinhistorisch onderzoek, het maken van waardestellingen en de plaats van een onderzoek in een beheer- of verandertraject. Eveneens is er veel aandacht voor multidisciplinaire benaderingen. Met de Richtlijnen Tuinhistorisch Onderzoek hopen de opstellers bij te dragen aan de ontwikkeling van het vakgebied. Daarnaast hopen ze de opdrachtgevers van tuinhistorisch onderzoek wegwijs te maken in de aanpak van zo’n onderzoek: eigenaars, projectontwikkelaars, overheden of andere initiatiefnemers en belanghebbenden bij bouw- en (her)inrichtingsplannen. Zij zijn immers vaak degenen die het onderzoek initiëren. Vanwege de grote variëteit aan tuinen en terreinen, en de verschillende aanleidingen voor onderzoek bestaat er geen algemeen geldende aanpak. Iedere keer is maatwerk vereist. Deze richtlijnen zijn daarbij een hulpmiddel.

stadsdeel of landelijk gebied. Afhankelijk van de schaal waarop het transformatiekader gemaakt dient te worden zijn specifieke (historische en waardestellende) vooronderzoeken noodzakelijk

Samenhang van instrumenten voor een ontwikkelgericht proces.

In een transformatiekader worden uitspraken gedaan over welke elementen van het object of ensemble het meest bepalend worden geacht voor de cultuurhistorische waarde: wat is nu eigenlijk de **essentie** van de (monumentale) kwaliteit? Het ontwerp zal deze elementen zoveel mogelijk moeten respecteren. Tegelijk wordt in het transformatiekader bepaald waar de mogelijkheden tot aanpassing en transformatie liggen: waar liggen de kansen voor verbetering, waar zou vernieuwing een versterking van bepaalde kwaliteiten kunnen betekenen? Met andere woorden: wat is de **culturele draagkracht** van het bestaande gebouw, ensemble of gebied en wat is de tolerantie voor verandering. Deze draagkracht wordt uitgedrukt in een **transformatiepotentieel**.

Een transformatiekader geeft dus zowel **grenzen als ruimte** en heeft tot doel om voor de revitalisatie van waardevolle gebouwen, ensembles of gebieden **kaders en inspiratie** aan te reiken. Hiervoor is het noodzakelijk dat een transformatiekader met 'ontwerpersogen' wordt opgesteld, zonder een ruimtelijk ontwerp te maken. Over de manier waarop een kans verzilverd kan worden zal in de latere ontwerpfase een standpunt moeten worden ingenomen. Afhankelijk van de schaal waarop een transformatiekader gemaakt moet worden dienen architecten, stedenbouwkundigen of landschapsarchitecten betrokken te worden.

Plaats in het herbestemmingsproces

Vooruitlopend op de concrete ontwikkeling van een plan kan op basis van het transformatiekader over de belangrijkste aspecten van de cultuurhistorische waarde al met monumentenzorginstanties van gedachten worden gewisseld. Vóórdat de eigenlijke ontwerpfase van start gaat kan zodoende een helderder beeld ontstaan van het transformatiepotentieel, en daarmee van de **kansen voor ontwikkeling**. Dat kan veel winst opleveren omdat de discussie vroeg in het proces gevoerd wordt en niet pas tijdens de vergunningprocedure met het risico dat er veel ontwerpwerk moet worden overgedaan, wat altijd tijd en geld kost. Een veel gehoorde discussie is bijvoorbeeld: gaat het nu vooral over de buitenkant van het gebouw of ook over de binnenkant? Een andere vraag kan bijvoorbeeld zijn of het ruimtelijk concept van het gebouw historisch essentieel is, en de materialen

en afwerkingen bijvoorbeeld minder belangrijk. Kan in een generieke gebouwopzet bijvoorbeeld een gedeelte in oorspronkelijke staat gehouden worden en de rest getransformeerd? Als op dit soort vragen door middel van een transformatiekader al een richting van een antwoord gegeven kan worden ontstaat er zicht op het transformatiepotentieel waarbinnen de ontwerper aan de slag kan. Het opstellen van een transformatiekader is een hulpmiddel van bij het ordenen van een transformatieproces.

Verankering

Eén van de doelen van de pilot – met 5 cases – is de verkenning van de mogelijkheden en onmogelijkheden om het instrument “transformatiekader” te verankeren in het ontwikkelproces. Met het opstellen van een transformatiekader, vooruitlopend op het maken van transformatievoorstellen, wordt geprobeerd om de risico’s voor ontwikkeling van monumentaal erfgoed kleiner te maken. Belangrijk hierbij is dat het stuk gedragen wordt door betrokken partijen waaronder de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en de Gemeentelijke Monumentencommissie.

Er van uitgaande dat het transformatiekader wordt opgesteld door een onafhankelijk ontwerper op basis van bestaande onderzoeken en een eigen interpretatie, dan zal het vervolgens betekenis moeten krijgen in het proces. Het kan in de eerste plaats een communicatie instrument zijn om partijen zich te laten verhouden tot de cultuurhistorische waarde en op voorhand met elkaar het gesprek aan gaan. Maar daarmee wordt nog geen risico beperkt. Wanneer een transformatiekader een vergelijkbare positie zou kunnen krijgen zoals bijvoorbeeld een *beeldkwaliteitsplan* of *welstandsnota*, geeft een Gemeente hiermee aan de Monumentencommissie mee op welke kwaliteit zij uiteindelijke plannen moet toetsen. Daar kan dan altijd nog – met goed onderbouwde argumenten van andere aard - vanaf geweken worden.

Door diverse partijen te betrekken zal de haalbaarheid en (on)wenselijkheid van voorgaande in deze pilot nader onderzocht worden.

De cultuurhistorische waardestelling is onafhankelijk en zo veel mogelijk objectief (intersubjectief). De waardesteller interpreteert de feiten en gegevens die voortkomen uit het onderzoek met behulp van eerder verworven kennis op het onderzoeksgebied (zie de Richtlijn Bouwhistorisch Onderzoek en Richtlijn Tuinhistorisch Onderzoek). Het is van belang dat het transformatiekader wordt opgesteld door een **onderzoekend ontwerper** vanuit het perspectief om de kwaliteiten die van belang zijn voor het ruimtelijk ontwerp te onderkennen. Hiervoor wordt de cultuurhistorische waardestelling als basis genomen en wordt teruggegrepen op de gegevens uit het historisch onderzoek.

De bedrijfseconomische belangen van de opdrachtgever, functionele eisen of behoudzucht mogen hierop niet van invloed zijn. Bijvoorbeeld een al bestaande wens om het object, ensemble of gebied aan nieuwe eisen te laten voldoen zal veelal wel de aanleiding zijn voor het opstellen van een transformatiekader, maar de vorm zou niet op voorhand vast moeten staan. Bedrijfseconomische belangen kunnen zeker niet als enige of belangrijkste doelstelling of kader voor het onderzoek meegegeven worden wat neer zou komen op een legitimatie achteraf van een reeds bestaand idee. Dat zou een transformatiekader bij voorbaat onbruikbaar kunnen maken. Zulke zwaarwegende belangen mogen anderzijds zeker niet worden genegeerd. De besluiten daarover dienen echter

ergens anders worden genomen. Naast bedrijfseconomische of functionele eisen is een zo oprecht en onafhankelijk mogelijk transformatiekader – in het verlengde van de cultuurhistorische waardestelling en de positie van het object in *Het verhaal van Brabant* - dan juist één van de factoren die een rol kan spelen in een beleidsafweging die thuishoort op bestuurlijk niveau.

Voorbeeld transformatiepotentieel: het toegangspoortje

Toegangspoort Manutención Militar, Lissabon.

Geredeneerd vanuit architectuurhistorisch en bouwhistorisch perspectief heeft de toegangspoort tot het terrein nauwelijks waarde. De entree is diverse keren verlegd, gerepareerd en aangepast. Vanuit dit perspectief is er een **hoog transformatiepotentieel**. Wanneer echter naar de lokale verhalen, de betekenis van de poort in de herinnering van de bewoners wordt meegenomen is er sprake van zeer hoge waarde en een **beperkt transformatiepotentieel**. De poort staat symbool voor de geslotenheid van het voormalige militaire terrein waar tot een decennium geleden veel buurtbewoners werkzaam waren; de poort was de dagelijkse toegang tot werk. Voor het transformatiekader van dit onderdeel van het complex zou dit kunnen leiden tot de interpretatie dat het hier voornamelijk om de immateriële waarde en de symbolische functie van de “poort” gaat en dat deze behouden moet blijven, maar dat dit niet noodzakelijkerwijs inhoudt dat dit in de huidige vorm en materialiteit zou moeten zijn.

Transformatiepotentieel

Het transformatiekader bestaat uit een interpretatie van de cultuurhistorische waarden. Deze worden geïnterpreteerd en vertaald naar potenties in de brede samenhang van het object, ensemble of gebied als geheel. Het transformatiepotentieel wordt onderbouwd door te refereren aan de cultuurhistorische waardestelling en het historisch onderzoek.

Het transformatiepotentieel wordt uitgedrukt in drie gradaties:

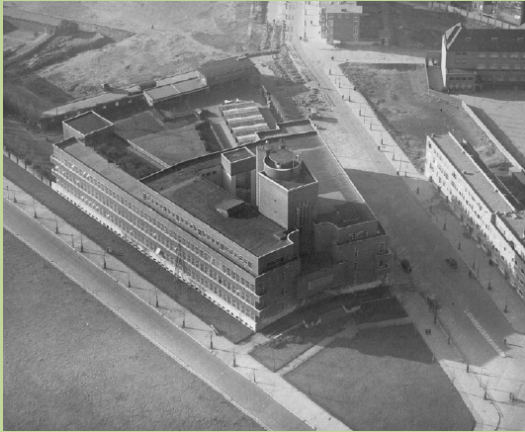
- **hoog transformatiepotentieel** biedt mogelijkheden voor ontwikkeling door middel van interventie, transformatie, herontwerp of reconstructie. Er zal in deze zones of bij deze onderdelen voornamelijk sprake zijn van indifferente waarde. Een hoog transformatiepotentieel betekent dus dat er veranderingen kunnen plaatsvinden omdat de oorspronkelijke karakteristieken al zijn aangetast of verdwenen, of dat de cultuurhistorische waarden niet of niet meer aanwezig zijn in het betreffende (onder)deel. Dit kan dus duiden op speelruimte om verdere vernieuwing mogelijk te maken maar evenzeer op de mogelijkheid om de oorspronkelijke toestand in meer- of mindere mate te reconstrueren. Hierover moet het transformatiekader per aspect duidelijkheid verstrekken door aan te geven in welke oplossingsrichting gedacht moet worden;
- **beperkt transformatiepotentieel** betreft zones of onderdelen waar sprake is van positieve of hoge waarde, die door interventie of transformatie onder druk zou kunnen komen te staan. Het behoud en/of de restauratie van deze zones en onderdelen zal een grote bijdrage (blijven) leveren aan de cultuurhistorische waarde van het gebouw en moet worden nagestreefd. Interventie, transformatie, herontwerp of reconstructie wordt hier niet op voorhand uitgesloten maar alleen indien zwaarwegende argumenten de noodzaak hiertoe aannemelijk maken en indien ze in redelijkheid realiseerbaar zijn met instandhouding van de essentiële kwaliteiten;
- **'gemengde' zones**, waar gaafheid dermate is aangetast dat behoud en/of restauratie minder vanzelfsprekend is maar wel tot de mogelijkheden behoort. Hierin zijn aanpassingen bespreekbaar mits de redelijke noodzaak hiertoe aanwezig is en de ingreep past binnen de kaders zoals die bij de diverse aspecten zijn geschetst. Gemengde zones kunnen ook zones zijn waar 'hoog' en beperkt' door elkaar lopen, bijvoorbeeld ruimten die zelf waardevol zijn maar de afwerkingen ervan niet. Deze worden op de tekeningen ook aangegeven als 'gemengd'. Ook de kwalificatie 'gemengd transformatiepotentieel' vereist dus een korte toelichting in welke richting gedacht kan worden.

Om het transformatiepotentieel inzichtelijk te maken is het noodzakelijk om dit te doen aan de hand van een beperkt aantal aspecten die de verschillen waarden/essenties adresseren. Een ontwerper zal een **interpretatieslag** maken **van waarden naar potenties** en er moet worden geanticipeerd op mogelijke transformatiestrategieën.

Aspecten

Het is onmogelijk en onwenselijk om een uitputtende en/of altijd geldende lijst met aspecten te schetsen die gebruikt kan worden voor het opstellen van een transformatiekader en het bepalen van het transformatiepotentieel. Onderstaande lijst is bedoeld ter indicatie en dient per object, ensemble of gebied specifiek gemaakt te worden. Belangrijk hierbij is de lijst te beperken, zodat het geheel overzichtelijk, beknopt en integraal blijft.

Voorbeeld transformatiepotentieel: volume als essentie

Museumpark 40, Rotterdam

Met de wigvormige vorm van het gebouw wist architect Mertens het beschikbare kavel optimaal te benutten en liet hij doelbewust ruimte voor een eventuele toekomstige uitbreiding. Bij de uitbreiding van het gebouw in de jaren '50 werd niet alleen de vleugel aan de Rochussenstraat verlengd, maar werden deze en de Wijtemavleugel tevens voorzien van een vierde laag. Hiermee ging het dakterras voor het personeel verloren en werd er enigszins afbreuk gedaan aan de sterke geometrische compositie van het gebouwvolume. Mede vanwege de oorspronkelijke ontwerpzet waarbij uitbreidingen in deze zin al waren voorzien wordt dit echter beschouwd als een historisch gegeven. Daarom kan worden gesteld dat de oorspronkelijk beoogde geometrische compositie en volumetrie zoals die in de jaren '50 gestalte heeft gekregen, als samenhangend geheel van grote waarde is en nog grotendeels aanwezig is. Verdere uitbreiding van het volume van het monument zal de oorspronkelijk beoogde geometrische compositie echter naar verwachting verder aantasten. De volumetrie heeft daarmee een **beperkt transformatiepotentieel**. Dat wil zeggen dat de bovenbeschreven kwaliteiten leidend zijn en dat eventuele aanpassingen of uitbreidingen van het bestaande volume alleen bespreekbaar is indien zwaarwegende argumenten hiertoe aanleiding geven.

Uit: Wessel de Jonge Architecten b.v., W386 Hogeschool Rotterdam – Museumpark laagbouw. Transformatiekader, 28 oktober 2013

1. Stedenbouwkundig / Landschappelijk
 - Relatie met het landschap (ondergrond)
 - Relatie met de gebouwde context
 - Onderlinge relatie tussen gebouwen of gebouwdelen
 - ...
2. Architectonisch / Bouwtechnisch
 - Stijl
 - Typologie
 - Draagstructuur
 - Exterieur
 - Interieur
 - Installaties
 - Gebouwgebonden kunst
 - ...
3. Immaterieel
 - Verhalen / oral history
 - Roerende goederen
 - ...

Onvermijdelijk zal er sprake zijn van overlap, wanneer het transformatiepotentieel wordt bepaald en toegelicht aan de hand van voorgaande aspecten. Dit komt enerzijds omdat de cultuurhistorische waarden op meerdere onderdelen van invloed kunnen zijn en anderzijds omdat de gedefinieerde aspecten ook niet los van elkaar te zien zijn. Bijvoorbeeld de typologie van een gebouw kan van betekenis zijn ten aanzien van zowel de ensemble-waarde, de architectuurhistorische waarde en de waarde vanuit de gebruikshistorie. De stijkenmerken en de detaillering kunnen hun weerslag hebben op zowel de architectuurhistorische waarde als de bouwhistorische waarde. In voorkomende gevallen is het zaak die ten aanzien van elk aspect afzonderlijk te definiëren, en naar de overige aspecten te verwijzen, zodat een integrale interpretatie van de cultuurhistorische waarden kan worden teruggevonden. Zie bijlage 1 voor een nadere invulling.

Weergave

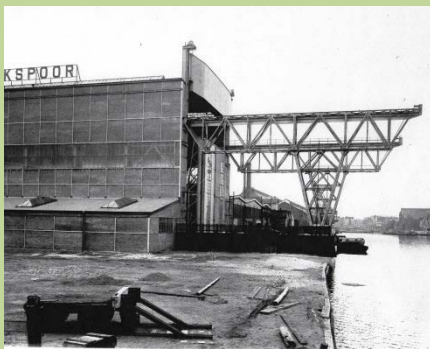
In feite zou het volstaan om van elk aspect een – op de cultuurhistorische waardestelling gebaseerde - gemotiveerde keuze voor één van deze drie categorieën te vermelden. Met de aanduiding ‘beperkt transformatiepotentieel’ zou impliciet duidelijk moeten zijn dat de gemotiveerde kwaliteiten leidend zijn en dat eventuele aanpassingen of transformaties in dit opzicht alleen bespreekbaar zijn indien zwaarwegende argumenten hiertoe aanleiding geven. Een transformatiekader wordt echter hanteerbaarder indien het kader expliciet verduidelijkt wordt door aan te geven in welke richting eventuele aanpassingen wellicht denkbaar zijn en in welke richting zeker niet. Het is echter niet altijd mogelijk om op voorhand rekening te houden met alle denkbare scenario’s die in de toekomst wellicht overwogen zullen worden.

Naast een tekstuele, schematische en fotografische duiding van de elementen binnen de verschillende aspecten worden de drie typen transformatiepotentieel op tekeningen van de huidige toestand van gevels, doorsneden en plattegronden aangegeven, analoog aan het verkeerslicht:

- Hoog: groen - doorgaan
- Laag: stoppen - rood
- Gemengd: opletten - oranje

Tijdens de ontwerpfase kunnen deze tekeningen dienen als onderlegger voor de ontwerpers. Het is daarom na te streven ze op schaal en digitaal beschikbaar te stellen.

Voorbeeld Transformatiekader: kathedrale ruimte

Werkspoorhallen Oostenburg, Amsterdam

De oorspronkelijke staal/baksteen/glasgevels zijn decennia geleden aan de buitenzijde bekleed met staalplaten vanwege de slechte staat van de gevel. Er is hier sprake van een **groot transformatiepotentieel** met het advies om te onderzoeken of de oorspronkelijke gevel toch nog behouden of gereconstrueerd kan worden, vanwege het karakter hiervan en de illustratie van de ingenieursarchitectuur waarin het object gemaakt is. De contour van de kopgevels met daarin duidelijk herkenbaar de twee hallen is van grote afstand zichtbaar en herkenbaar. Bij transformatie van de hallen dient hier rekening mee te worden gehouden. Er is hier sprake van een **beperkt transformatiepotentieel**.

Vanwege de functie van de hallen – montage- en stelplaats van grote dieselmotoren – hebben ze een grote hoogte, zodat met behulp van een loopkat motoren en onderdelen door de hal konden worden getransporteerd zonder dat de overige stelplaatsen hier last van ondervonden. Deze hoge leegte is kenmerkend voor het object en heeft waarde vanuit technologisch oogpunt en vanuit de beleving van deze “kathedrale ruimte”, maar niet zozeer vanuit architectuurhistorisch oogpunt. Bij transformatie van het object zal er bruikbaar oppervlak gecreëerd moeten worden dat vooral in de hoogte is te realiseren. Er is hier sprake van een **gemengd transformatiepotentieel**, waarbij het noodzakelijk is dat de oorspronkelijke ruimte ervaren kan worden zonder dat dit bij voorbaat het maken van volume binnen het object onmogelijk maakt. Nader ontwerpend onderzoek zal moeten uitwijzen welke ratio wenselijk is.

Naar: Koopman, FWA, Michel, J, Roos, J, Stroux, SA & Quist, WJ (2015). De Werkspoorhallen op Oostenburg: Verleden - heden - toekomst. Delft: TU Delft, Heritage & Architecture.

Bronnen

L. Hendriks & J. van der Hoeve, Richtlijnen bouwhistorisch onderzoek, RCE 2009

L. Hendriks & R. van Immerseel, Richtlijn tuinhistorisch onderzoek – voor waardestelling van groen erfgoed, RCE 2012

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Eenheid en verscheidenheid. Een zoektocht naar een integrale cultuurhistorische waardestelling van met materiële erfgoed, 2014

Wessel de Jonge Architecten b.v., W386 Hogeschool Rotterdam. Visie transformatiekader monumenten, 25 juli 2014

Wessel de Jonge Architecten b.v., W386 Hogeschool Rotterdam, Visie transformatiekader monumenten, 29 augustus 2014

Wessel de Jonge Architecten b.v. W386 Hogeschool Rotterdam – Museumpark laagbouw. Transformatiekader, 28 oktober 2013

H. Zijlstra, ABCD (in time) research method, IOS Press Amsterdam, 2009

M.C. Kuipers, W.J. Quist (red). *Culturele draagkracht: Op zoek naar de tolerantie voor verandering bij gebouwd erfgoed*. Delft: Delftdigitalpress

Bijlage 1

Opzet transformatiekader

Het format 'transformatiekader' is nog niet bepaald, maar voor deze pilot is het zaak dat de diverse transformatiekaders die gemaakt zullen worden, globaal voldoen aan dezelfde opzet

1. Inleiding
2. Transformatiepotentieel Stedenbouwkundige / Landschappelijke aspecten
3. Transformatiepotentieel Architectonische / Bouwtechnische aspecten
4. Transformatiepotentieel Immateriële aspecten
5. Samenvatting en Conclusies
6. Bronnenlijst
7. Bijlagen

Ad 1. Inleiding

Het visiedocument 'transformatiekader gebouw x' start met een inleiding waarin een aantal algemene zaken aan de orde komen, zoals:

- Opdrachtgever van het onderzoek
 - Naam, hoedanigheid, doelstelling
- Onderzoeksvraag en doelstelling
 - Toelichting op het waarom van het onderzoek
- Object
 - Korte omschrijving van het gebouw, de situatie en de gebruiksgeschiedenis/ontstaan. Let erop hier niet het bouwhistorisch onderzoek te herhalen, maar te volstaan met de belangrijkste zaken.
- Bronnen
 - Verwijzing naar eerder onderzoek, documenten waarvan gebruik is gemaakt bij het opstellen van het transformatiekader. De complete lijst ook opnemen onder 6. bronnenlijst
- Werkwijze
 - Eventuele bijzonderheden van de aanpak; aanvullend onderzoek dat is uitgevoerd
- Randvoorwaarden
 - Beperkingen in compleetheid, toepassing van het rapport
- Leeswijzer
 - Hoe het rapport is opgebouwd en hoe informatie gemakkelijk kan worden gevonden in het rapport

Ad. 2 Transformatiepotentieel Stedenbouwkundige / Landschappelijke aspecten

In het tweede hoofdstuk van het visiedocument worden de potenties voor transformatie aan de hand van een (beperkt) aantal aspecten die op de grote schaal spelen geschetst en uitgedrukt in de gradaties hoog – laag – gemengd. Afhankelijk van de complexiteit en de omvang van het object, ensemble of gebied zullen in de hoofdstuk meer of minder aspecten aan de orde worden gesteld.

Ad. 3 Transformatiepotentieel Architectonische / Bouwtechnische aspecten

In dit hoofdstuk worden alle aspecten ondergebracht die met de fysieke en ruimtelijke kenmerken van het gebouw of ensemble te maken hebben. Wanneer (historische) installaties of gebouwgebonden kunst niet aan de orde is in het object waarvoor het transformatiekader wordt

opgesteld, dan worden deze aspecten weggelaten. Wanneer bijzondere bouwtechnische of architectonische aspecten specifieke aandacht verdienen bij transformatie, dan dienen deze aspect toe worden toegevoegd.

Ad. 4 Transformatiepotentieel Immateriële aspecten

Niet alle cultuurhistorische waarden kunnen worden gereflecteerd in fysieke aspecten zoals die in de voorgaande hoofdstukken aan de orde zijn gesteld. Dit hoofdstuk biedt de mogelijkheid om expliciet aandacht te schenken aan het transformatiepotentieel van eventuele immateriële aspecten. Dit is de plaats om persoonlijke verhalen en belangen, plaatselijke context etc. een plek te geven, verdergaand op Het Verhaal van Brabant.

Ad. 5 Samenvatting en Conclusies

Omdat niet alle beslissingsnemers de tijd hebben om een volledige rapportage door te nemen is het van belang om de belangrijkste gegevens en conclusies samen te vatten. In de praktijk blijkt vooral een samenvattende lijst van onderdelen met een beperkt, een hoog en een gemengd transformatiepotentieel een goed gebruikt hulpmiddel te zijn dat ook voor opdrachtgevers en projectmanagers goed hanteerbaar is. Geef deze zones ook aan op plattegronden, doorsneden en gevels van de huidige situatie.

Als besluit kunnen nog enkele handzame conclusies worden opgenomen die ook de opdrachtgever inzicht geven in de grote lijn van het transformatiepotentieel. Dit zou bijvoorbeeld kunnen zijn: dat bij een object in hoofdlijnen het interieur zeker zoveel waarde moet worden toegekend als het exterieur en daardoor een vergelijkbaar (laag) transformatiepotentieel heeft. Een ander voorbeeld zou kunnen zijn dat bij een generiek opgezet gebouw het inderdaad volstaat om een bepaald representatief gedeelte van het interieur te behouden en aan de rest een hoog transformatiepotentieel toe te kennen. Of dat de materialiteit van een object veel belangrijker (laag transformatiepotentieel) is dan het ruimtelijk concept (hoog transformatiepotentieel). Hiermee ontstaat ook bij een opdrachtgever een beter inzicht in het transformatiepotentieel waarbinnen de ontwerper aan de slag kan.

Ad. 6 Bronnenlijst

Zorg voor een volledige lijst met bronnen die ten grondslag hebben gelegen aan het visiedocument en zorg dat er in de tekst duidelijk naar wordt verwezen, zodat het nazoekbaar is.

Ad. 7 Bijlagen

In de bijlagen worden in ieder geval de tekeningen van plattegrond, gevels en doorsneden met daarin het transformatiepotentieel aangegeven, op schaal opgenomen. Indien er aanvullend literatuuronderzoek of bronnenonderzoek heeft plaatsgevonden, aanvullend op het bouwhistorisch onderzoek, dit dan ook als bijlage opnemen.

Technische Universiteit Delft - Faculteit Bouwkunde
Afdeling Architectural Engineering + Technology
Sectie Heritage & Architecture

Julianalaan 134 (gebouw 8) | 2628 BL Delft

Postbus 5043 | 2600 GA Delft

015-2781116 | I.verschuren-vanrijsbergen@tudelft.nl

